

कुत्स आङ्गिरसः। ऋभवः। जगती, ५, ९ त्रिष्टुप्।

त॒तं मे॒ अप॒स्तदु॑ ता॒यते॒ पुनः॑ स्वादि॒ष्टा धी॒तिरु॒चथा॑य शस्यते।

अ॒यं स॒मुद्र॒ इह॒ विश्व॑दे॒व्यः॒ स्वाहा॑कृतस्य॒ समु॑ तृ॒ष्णुत॑ ऋभवः॥ १.११०.०१

ऋभवः- चित्किरणाः। मे- मम। अपः- उदकोपलक्षितजीवाधारशक्तिप्रवाहः। ततम्- विस्तृतः। पुनः। ता॒यते- विस्तारितः। स्वादि॒ष्टा- मधुरा। धी॒तिः- धारणा। उ॒चथा॑य- मन्त्राय। शस्यते- महीयते। इह- अत्र अस्मिन्नुपासने। अयम्- एषः। समुद्रः- हृत्समुद्रस्थरसः। विश्वदेव्यः- सर्वदेवमादनार्थं निष्पन्नः। स्वाहाकृतस्य- स्वाहोपलक्षिताह्वाने। सुष्ठु आभिमुख्येन आह्वानं स्वाहा। ह्वेजू शब्दे। सम्- सम्यक्। तृष्णुत- तृप्तिं अनुभवत। तृप् प्रीणने॥१॥

आ॒भो॒गयं॑ प्र॒ यदि॒च्छन्त॑ ऐ॒तना॑पा॒काः प्रा॒ञ्चो॒ मम॑ के चि॒दा॒पयः॑।

सौ॒धन्व॑नासश्चरि॒तस्य॑ भू॒मना॑गच्छत॒ सवि॒तुर्दा॑शुषौ॒ गृह॑म्॥ १.११०.०२

अपाकाः- परिपक्वज्ञानाः। प्राञ्चाः- प्राचीनाः। मम- मदर्थम्। आपयः- अनुग्रहं प्रापयितारः। के चित्- दुर्लभा ऋभवः। यत्- यदा। आभोगयम्- रसानुभवम्। प्र- प्रकर्षेण। इच्छन्तः। ऐतन- अगच्छन्। इण् गतौ। तदा। सौधन्वानासः- शोभनान्तरिक्षस्थाः सन्तः। चरितस्य- स्वशोभनचारित्रस्य। भूमना- विस्तारेण। सवितुः- रसनिष्पादकस्य। दाशुषः- दातुः मम। गृहम्- सदनम्। आगच्छत॥२॥

तत्स॒वि॒ता वो॑ऽमृत॒त्वमा॑सु॒वद॑गो॒ह्यं यच्छ्र॑वयन्त॒ ऐत॑न।

त्यं चि॒च्चम॑समसु॒रस्य॑ भक्ष॒णमे॒कं सन्त॑मकृ॒णुता॑ चतु॒र्वयम्॥ १.११०.०३

यत्- यदा । श्रवयन्तः- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणोपलक्षितानुभूतिमिच्छन्तः । अगोह्यम्- सर्वप्रकाशं
सवितारम् । ऐतन- आगच्छत । तदा । सविता- आत्मसूर्यः । तत् । वः- युष्माकम् । अमृतत्वम् ।
आसुवत्- आभिमुख्येन प्रेरितवान् । षू प्रेरणे । त्यम्- तम् । असुरस्य- प्राणदातुः सूर्यस्य ।
सूर्यसंबन्धम् । सूर्यदत्तस्य । भक्षणम्- रसस्य । चमसम्- सोमधारकपात्रमित्याधिभौतिके ।
रसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके । एकं सन्तम् । चतुर्वयम्- बहुव्यूहम् । अकृणुत- कृतवन्तः ।
सामान्यतया निर्माणं त्वष्टुः सूर्यस्य कार्यम् । तस्य विशेषतया प्रणालीनां कल्पनं ऋभूणां सूर्यकिरणानां
कार्यमिति भावः ॥३॥

विष्ट्वी शमीं तरणित्वेन वाघतो मर्तासः सन्तो अमृतत्वमानशुः ।

सौधन्वना ऋभवः सूरचक्षसः संवत्सरे समपृच्यन्त धीतिभिः ॥ १.११०.०४

वाघतः- मन्त्रयुक्तस्योपासकस्य । शमी- शान्तकर्माणि । तरणित्वेन- तारणसङ्कल्पेन । विष्ट्वी-
व्याप्य । मर्तासः- मर्त्याः । सन्तः- भवन्तोपि । अमृतत्वं । आनशुः- व्याप्तवन्तः । चित्किरणा
बाह्योपाधिबन्धनमिश्रणैर्मर्त्या बभूवुः । किन्तु शोभनकर्मणा उपासनेन पुनः अमृतत्वं अनुभवन्तीति
भावः । सौधन्वानाः- शोभनान्तरिक्षस्थाः । ऋभवः- चित्किरणाः । सूरचक्षसः- प्रकाशदर्शनाः ।
संवत्सरे- काले साधनान्यनुष्ठाय । धीतिभिः- स्वधारणाभिः । समपृच्यन्त- संयुक्ता अभवन् ॥४॥

क्षेत्रमिव वि ममुस्तेजनेनैकं पात्रमृभवो जेहमानम् ।

उपस्तुता उपमं नाधमाना अमर्त्येषु श्रव इच्छमानाः ॥ १.११०.०५

उपस्तुताः- उपासककीर्तिताः । उपमम्- सूर्योपम्यम् । नाधमानाः- याचमानाः । नाधृ याच्ञायाम् ।
अमर्त्येषु- अमृतस्वरूपेषु देवेषु । श्रवः- मन्त्रश्रवणोपलक्षितमनुभवम् । इच्छमानाः- इच्छन्तः ।
ऋभवः- चित्किरणाः । जेहमानम्- यतमानम् । जेह् प्रयत्ने । एकम् । पात्रम्- चमसं

सोमधारकपात्रमित्याधिभौतिके । रसोपलब्धिस्थानमित्याध्यात्मिके । तेजनेन- स्वतेजसा ।
क्षेत्रमिव- केदारक्षेत्रमिव । वि ममुः- बहुधा विभजनार्थं मानं कृतवन्तः । माङ् माने ॥५॥

आ मनीषामन्तरिक्षस्य नृभ्यः स्रुचेव घृतं जुह्वाम विद्वना ।

तरणित्वा ये पितुरस्य सश्विर ऋभवो वाजमरुहन्दिवो रजः ॥ १.११०.०६

स्रुचा- स्रुक्पात्रेण । घृतम् । इव- यथा । जुह्वाम- प्रयच्छाम । तथा । अन्तरिक्षस्य- चित्ताकाशस्य ।
नृभ्यः- वीरेभ्यः ऋभुभ्यः चित्तिरणेभ्यः । विद्वना- विद्यया । मनीषाम् । आ- मर्यादया प्रयच्छाम ।
अस्य- एतस्य । पितुः- जनकभूतस्यात्मसूर्यस्य । तरणित्वा- तरणकौशलानि । ये । सश्विरे- प्रापुः ।
ते । ऋभवः । दिवो रजः- चिदाकाशसंबद्धम् । वाजम्- भोगममृतरसम् । आरुहन्- आरुह्य प्रापुरिति
भावः ॥६॥

ऋभुर्न इन्द्रः शवसा नवीयानृभुर्वाजेभिर्वसुभिर्वसुर्ददिः ।

युष्माकं देवा अवसाहनि प्रियेऽभि तिष्ठेम पृत्सुतीरसुन्वताम् ॥ १.११०.०७

ऋभुः- चित्तिरणसमूहः । नः- अस्माकम् । इन्द्रः- ईश्वरः । शवसा- बलेन । नवीयान्- अभिनवः ।
ऋभुः । वाजेभिः- शोभनगतिभिः । वज गतौ । वसुभिः- वृत्तिस्तम्भकारकैर्ध्यानैः । वसु स्तम्भे ।
वसुः- शरणभूतः । वस निवासे । ददिः- प्रदाता भवति । देवाः । युष्माकम्- भवताम् । प्रिये अहनि-
प्रेमपात्रदैवप्रज्ञायाम् । असुन्वताम्- स्वार्थैकनिष्ठानामदायकानां लोभविशेषाणाम् । पृत्सुतीः-
गणान् । अभि तिष्ठेम ॥७॥

निश्चर्मण ऋभवो गार्मपिशत सं वत्सेनासृजता मातरं पुनः ।

सौधन्वनासः स्वपस्यया नरो जिब्री युवाना पितराकृणोतन ॥ १.११०.०८

ऋभवः- चित्किरणाः। चर्मणः- त्वच इत्यर्थः। उपलब्धिस्थानादिति भावः। गाम्- विद्याभूतामदिति मखण्डप्रकृतिम्। निः- निःशेषेण। अपिंशत- तनूकृतवन्तः। पिश अवयवे। पुनः। मातरम्- गोरूपिणीमदितिम्। वत्सेन- वत्सोपलक्षितजीवेन। समसृजत। उपासकमदित्या समयोजयन्। सौधन्वानासः- शोभनान्तरिक्षस्थाः। नरः- नेतारः। स्वपस्यया- शोभनोदकोपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहेण। जिब्री- जीर्णौ। जृष वयोहानौ। पितरौ- द्यावापृथिव्यौ शरीरमनसी वा। युवाना- अभिनवौ। अकृणोतन- अकुर्वन् ॥८॥

वाजेभिर्नो वाजसातावविद्धृभुमाँ इन्द्र चित्रमा दर्षि राधः।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १.११०.०९

वाजसातौ- रससंभक्तौ। वाजेभिः- रसैः। नः- अस्मान्। अविद्धि- व्याप्नुहि। विष्टु व्याप्तौ। इन्द्र- वशिन्। ऋभुमान्- चित्किरणयुक्तः सन्। चित्रम्- असाधारणम्। राधः- संसिद्धिम्। राध संसिद्धौ। आ दर्षि- सादरं देहि। दृष्ट् आदरे ॥९॥

Dr. Ravi Varma